

ĐẠI HỌC THÁI NGUYÊN
TRƯỜNG ĐẠI HỌC KHOA HỌC

MAI THỊ NHÀI

**TÂM THỨC VĂN HÓA LÀNG
TRONG *TÔI* VÀ *LÀNG TÔI* CỦA LÊ BÁ THỤ**

Chuyên ngành: Văn học Việt Nam

Mã ngành: 822.0121

**LUẬN VĂN THẠC SĨ
NGÔN NGỮ, VĂN HÓA VÀ VĂN HỌC VIỆT NAM**

Người hướng dẫn khoa học: PGS.TS. CAO THỊ HỒNG

Thái Nguyên - 2020

LỜI CAM ĐOAN

Tôi xin cam đoan đây là công trình nghiên cứu của riêng tôi. Các số liệu trích dẫn đều có nguồn gốc rõ ràng. Các kết quả nghiên cứu trong luận văn đều trung thực và chưa từng được công bố ở bất kỳ công trình nào khác.

Thái Nguyên, tháng 12 năm 2020

Tác giả luận văn

Mai Thị Nhài

LỜI CẢM ƠN

Trong suốt thời gian theo học ở Trường Đại học Khoa học - Đại học Thái Nguyên và đặc biệt trong khoảng thời gian thực hiện luận văn tốt nghiệp, tôi đã nhận được sự giúp đỡ về mặt vật chất, tinh thần, kiến thức và những kinh nghiệm quý báu từ gia đình, thầy cô và bạn bè. Qua đây, tôi xin trân trọng bày tỏ lòng biết ơn chân thành đến:

PGS.TS Cao Thị Hồng, người thầy đã tận tâm chỉ bảo, hướng dẫn và giúp đỡ tôi trong suốt quá trình làm luận văn.

Quý thầy cô Trường Đại học Khoa học - Đại học Thái Nguyên giảng dạy các chuyên đề cho lớp cao học Văn học Việt Nam K12A đã hết lòng truyền đạt kiến thức và những kinh nghiệm quý báu khi chúng tôi theo học.

Đặc biệt, tôi cũng xin bày tỏ lòng biết ơn sâu sắc tới gia đình, bạn bè và đồng nghiệp đã luôn ủng hộ, động viên, tạo điều kiện, quan tâm giúp đỡ để tôi có thể hoàn thành luận văn tốt nghiệp này.

Thái Nguyên, tháng 12 năm 2020

Tác giả luận văn

Mai Thị Nhài

MỤC LỤC

MỞ ĐẦU.....	1
1. Tính cấp thiết của đề tài	1
2. Tổng quan vấn đề nghiên cứu	2
3. Đối tượng và mục đích nghiên cứu	5
4. Phạm vi nghiên cứu.....	5
5. Nhiệm vụ và phương pháp nghiên cứu	6
6. Cấu trúc của luận văn.....	7
7. Đóng góp của luận văn.....	7
NỘI DUNG	8
Chương 1: CƠ SỞ LÝ LUẬN VÀ THỰC TIỄN	8
1.1. Văn hóa và văn hoá làng	8
1.1.1. Đi tìm một định nghĩa về văn hóa.....	8
1.1.2. Văn hóa làng	9
1.1.3. Tâm thức văn hóa làng.....	11
1.1.4. Vấn đề tâm thức văn hóa làng trong văn xuôi đương đại	12
1.2. Văn học từ góc nhìn văn hóa.....	18
1.2.1. Văn học - Thành tố trọng yếu của văn hóa	18
1.2.2. Văn học - Tấm gương phản chiếu của văn hóa.....	21
1.2.3. Văn hóa - Một yếu tính của văn học dân tộc	23
1.3. Lê Bá Thự - Cuộc đời và văn nghiệp	28
1.3.1. Cuộc đời	28
1.3.2. Văn nghiệp	29
1.3.3. Tác phẩm Tôi và làng tôi	31
Chương 2: TÂM THỨC VĂN HÓA LÀNG TRONG TÔI VÀ LÀNG TÔI NHÌN TỪ NHỮNG GIÁ TRỊ VĂN HÓA TRUYỀN THỐNG	34
2.1. Hình ảnh làng Nguyệt Lãng trong tâm thức người con xa xứ	34
2.1.1. Tên gọi và cảnh quan	34
2.1.2. Bức tranh đời sống sinh kế.....	37

2.1.3. Dấu ấn văn hóa vật chất và tinh thần	48
2.2. Chân dung tự họa của tác giả - một người con mang “tâm thức” làng quê.....	64
Chương 3: NGHỆ THUẬT BIỂU HIỆN TÂM THỨC VĂN HÓA LÀNG TRONG TÔI VÀ LÀNG TÔI.....	71
3.1. Không gian nghệ thuật	71
3.2. Nhân vật	75
3.2.1. Tên riêng	76
3.2.2. Ngoại hình, ngôn ngữ, hành động, tính cách	77
3.3. Phương thức trần thuật	81
3.3.1. Lối kể tỉ mỉ, rành rọt, thiên về tiêu tiết, đôi khi dài dòng nhưng lôi cuốn	82
3.3.2. Kết hợp linh hoạt các phương thức biểu đạt: tự sự, miêu tả, biểu cảm, thuyết minh.....	84
3.3.3. Lời kể sinh động, hấp dẫn với chú thích văn hóa và bình luận ngoại đề	86
3.4. Ngôn ngữ nghệ thuật.....	88
3.4.1. Ngôn ngữ sinh hoạt giản dị, tự nhiên	88
3.4.2. Ngôn từ đậm chất làng quê	92
3.4.3. Ngôn ngữ đặc trưng cho giai đoạn lịch sử	94
3.5. Giọng điệu nghệ thuật	95
3.5.1. Giọng điệu ngây thơ, hồn nhiên, trong sáng	96
3.5.2. Giọng điệu hóm hỉnh, dí dỏm	98
3.5.3. Giọng điệu lãng mạn, ngợi ca, mang tinh thần lạc quan cách mạng	102
3.5.4. Giọng điệu trầm ngâm, trải nghiệm, giàu xúc cảm và chất thi ca.....	104
KẾT LUẬN	110
TÀI LIỆU THAM KHẢO.....	112
PHỤ LỤC	115

MỞ ĐẦU

1. Tính cấp thiết của đề tài

1.1. Là một trong các thành tố cấu thành nền văn hóa, văn học thể hiện quan niệm, nhận thức và lối ứng xử của con người trước thế giới một cách sinh động. Giữa văn hóa và văn học có mối quan hệ rất sâu sắc, chặt chẽ. Văn hóa không chỉ hiện diện trên bề mặt biểu hiện mà còn có khả năng chi phối, tác động ở chiều sâu đối với văn học, đặc biệt trong tâm thức sáng tạo của nhà văn. Tác phẩm văn chương, vì thế chắc chắn đã thể hiện những dấu ấn văn hóa nhất định. Vì lẽ đó, nghiên cứu văn chương từ góc nhìn văn hoá để tìm hiểu bức tranh văn hoá của một thời đại hay một giai đoạn lịch sử đã và đang là một hướng tiếp cận nghiên cứu hiệu quả, khi mà việc giữ gìn bản sắc văn hoá dân tộc hiện nay được đặt ra như một thách thức trước xu hướng toàn cầu hoá.

1.2. Nhiều thế hệ nhà văn, nhà thơ đi suốt chiều dài lịch sử của đất nước cũng đã không ngừng khai thác những giá trị văn hóa dân tộc trong sáng tác của mình. Đó là bức tranh văn hoá dân gian trong thơ Hồ Xuân Hương, là vẻ đẹp của làng quê Việt qua những vần thơ nức tiếng của Nguyễn Khuyến, là cảnh sắc thiên nhiên đất nước và những nét văn hóa truyền thống trong tùy bút Nguyễn Tuân hay những tín ngưỡng, phong tục độc đáo trong sáng tác của Tô Hoài... Thế hệ các nhà văn hiện đại cũng luôn tìm tòi, khai thác giá trị văn hóa dân tộc để đưa vào các sáng tác của họ những “chất liệu” văn hóa dân gian ngọt thấm như Nguyễn Huy Thiệp, Nguyễn Xuân Khánh, Y Ban, Nguyễn Ngọc Tư, Võ Thị Hào, Đỗ Bích Thúy, Cao Duy Sơn... Trong bảng màu đa sắc ấy, Lê Bá Thự cũng một nét vẽ ấn tượng với tập hồi ức tuổi thơ mang tên *Tôi và làng tôi*. Qua tập sách, nhà văn không chỉ dừng lại ở việc làm sống lại nét văn hóa làng với những phong tục tập quán, tín ngưỡng tâm linh... của người nông dân Việt Nam tự ngàn đời mà trong tâm thức sâu thẳm, dường như ông còn muốn gìn giữ trọn vẹn cho riêng mình ngôi làng Nguyệt Lãng chứa đựng những ký ức sâu đậm của tuổi thơ, gia đình, quê hương xứ sở. Và có lẽ, không quá lời khi khẳng định, 300 trang sách *Tôi và làng tôi* là nơi lưu giữ “dòng sinh mệnh” văn hóa dân tộc Việt.

1.3. Với 70% dân số sinh sống ở nông thôn, có thể nói: Làng xã Việt Nam là hồn cốt của dân tộc. Làng Việt, với đặc trưng về giới hạn địa lý, nghề nghiệp, kết cấu xã hội, phong tục tập quán... trở thành tiền đề quan trọng nhất hun đúc tính cách văn hóa Việt, với cả vẻ đẹp lẫn hạn chế. Nghiên cứu văn hóa làng là đề tài quen thuộc song chưa bao giờ hết hấp dẫn bởi từng sợi rơm, hạt lúa, nếp nhà, góc sân nơi làng quê đều là một thế giới bao la của hồi ức và thực tại. Chạm đến nó sẽ chạm vào mạch tâm linh của hơn hai phần ba con người Việt Nam. Chuyện về làng cũ nhưng cũng không bao giờ cũ bởi đâu có là những “tâm thức” của năm mươi năm trước nhưng những hiện tượng văn hóa ấy ít nhiều vẫn có mối liên hệ đến cuộc sống hôm nay. Trong bối cảnh đương đại, khi công nghiệp hóa làm thay đổi ít nhiều diện mạo văn hóa nông thôn, gây ra những đứt gãy mạch nguồn văn hóa truyền thống, những tác phẩm như *Tôi và làng tôi* quả thật trở thành “tiếng gọi hồn làng”.

1.4. Tập truyện *Tôi và làng tôi* không chỉ khắc họa vẻ đẹp văn hóa của miền quê cụ thể: làng Nguyệt Lãng, xã Thiệu Lý, huyện Thiệu Hóa, tỉnh Thanh Hóa, mà còn khái quát được những đặc trưng tiêu biểu về văn hóa của làng quê Bắc Bộ Việt Nam một thời. Nhưng cho đến nay, những giá trị văn hóa làng trong tác phẩm Lê Bá Thự vẫn chưa được tìm hiểu một cách hệ thống. Vì vậy, vấn đề ***Tâm thức văn hóa làng trong Tôi và làng tôi*** được chúng tôi lựa chọn để tiến hành nghiên cứu toàn diện, nhằm tiếp tục góp phần luận giải khách quan, khoa học về những giá trị trong sáng tác của Lê Bá Thự, đem lại một cái nhìn mới, một sự lý giải mới về những giá trị trong sáng tác của ông. Từ đó luận văn góp phần khẳng định những đóng góp của Lê Bá Thự đối với văn xuôi Việt Nam đương đại.

2. Tổng quan vấn đề nghiên cứu

Đến nay, theo thống kê của chúng tôi, đã có khoảng 40 tờ báo và tạp chí in bài giới thiệu và bình luận về tập truyện mang màu sắc hồi ức *Tôi và làng tôi*. Đó là các bài viết trên các Báo Nhân Dân, báo Quân Đội Nhân Dân, báo Thanh Hóa hàng tháng, báo Văn nghệ Hội Nhà văn Việt Nam, tạp chí Nhà văn và Tác phẩm, VanVn.net, tạp chí Văn Nghệ Quân Đội, báo Văn nghệ Công an, Vnexpress, báo Người Hà Nội, Tiền phong chủ nhật, báo Sức khỏe & Đời sống, tạp chí “Xứ Thanh”, báo Thái Nguyên, báo Dân Việt (Hội Nông dân Việt Nam), báo “Quê Việt”

(Ba Lan), Nhà xuất bản Hội Nhà Văn, Hà Nội mới cuối tuần, tạp chí Sông Hương, Báo Sở hữu trí tuệ, báo Văn hóa, báo Đại đoàn kết, NXB Công an Nhân dân vv... của các nhà văn, nhà thơ, các nhà lí luận phê bình văn học và bạn đọc: Hữu Thịnh, Hòa Diệu Thúy, Lê Tú Anh, Bùi Việt Thắng, Vũ Từ Trang, Vi Thùy Linh, Nguyễn Thanh Tâm, Phạm Đình Ân, Lê Huy Hòa, Viên Lan Anh, Nguyễn Ngọc Quế, Trần Đăng Khoa, Nguyễn Quang Thiều, Bằng Việt, Vũ Quân Phương, Văn Đắc, Hoàng Quốc Hải, Nguyễn Bắc Sơn, Vũ Nho, Nguyễn An, Nguyễn Hữu Sơn, Lê Tuấn Lộc, Đỗ Ngọc Hàm Đan, Mai Thanh Tân, Phạm Thanh Cải, Nguyễn Hữu Thắng, Trần Hùng Cường, Trần Thị Hiền, Nguyễn Hữu Trường... Nhìn chung các bài viết ở những mức độ khác nhau ít nhiều đều đã đánh giá *Tôi và làng tôi* có những đóng góp mới cho văn xuôi đương đại Việt Nam. Một số ý kiến sau theo chúng tôi là đáng lưu ý:

Trần Đăng Khoa, có bài viết với nhan đề *Nhà văn Lê Bá Thự - người “gọi hồn” làng*, đăng trên tạp chí Văn nghệ quân đội, tháng 7 năm 2018, nhận định đây là một cuốn sách quý. "Nó như một bảo tàng nhỏ, một bảo tàng riêng của Lê Bá Thự, lưu giữ những vẻ đẹp của người quê, cảnh quê những năm 50, 60. Đó là bầu khí quyển trong vắt. Bầu khí quyển nông dân mà ta ngỡ chỉ có thể tìm thấy ở nước thiên đàng..."[58, tr.301]. Bài viết này của Trần Đăng Khoa chủ yếu nhìn nhận *Hồi ức Tôi và làng tôi* ở những góc độ bạn đọc với sự cảm nhận khái quát về hình ảnh làng quê Việt Nam những năm 50, 60 của thế kỷ XX.

Nguyễn Thanh Tâm, có bài viết với nhan đề *Ký ức làng luôn vẫy gọi*, đăng trên báo Nhân Dân số 22942, ngày 3/8/2018, đã thổ lộ nỗi lòng mình khi đọc tác phẩm này: “Đọc *Tôi và làng tôi*, phần thú vị nhất và cũng là máu thịt nhất (với tôi) chính là được nghe lại giọng quê trong ký ức... Lê Bá Thự với tất cả sự thành thật đã đem vào những câu chuyện chất giọng quê Thanh không hề pha tạp... Ai đi xa về gần, ai phiêu bạt đàng đẵng, chỉ cần nghe giọng là biết người quê mình. Lắm khi, cái giọng quê không đời nào đã gắn kết những kẻ đồng hương xa lạ nơi đất khách quê người” [58, tr.326]. Nguyễn Hữu Sơn trong bài viết với nhan đề *Đọc “Tôi và làng tôi” của Lê Bá Thự*, đăng trên báo Người Hà Nội số 31, ngày 26/7/2019, cũng viết: “Ai cũng có một làng quê, cũng có ký ức về một thời quê kiểng nhưng cái làng

Nguyệt Lãng ấy là của Lê Bá Thự... Nhân vật chủ thể Tôi sống trong cái “làng tôi” ấy gom góp tuổi thơ, gom góp từng con chữ, gom góp từng lời cha chú, bà con để rồi lớn lên, ngày một trưởng thành...”. Có lẽ, cả hai nhà phê bình đều chung một cảm nhận, rằng hồn quê “máu thịt nhất” chính là “giọng quê trong kí ức”.

Văn Đắc có bài viết với nhan đề *Chuyện cũ không bao giờ cũ*, đăng trên báo Văn nghệ số 28, ngày 14/7/2018, đã nhận định: “Nhà văn Lê Bá Thự - Người làm mới những câu chuyện cũ”. Nhà phê bình đã nhận thấy ở Lê Bá Thự hình ảnh trẻ thơ dí dỏm, người làm văn hóa sinh động, nhà sử học giàu tư liệu và cả người đầu búp tài ba. Lối viết thật thà mà không hề nhàm chán đã giúp tác giả họ Lê viết mới những câu chuyện cũ như vậy.

Có lẽ, cũng thật thiếu sót, nếu không kể đến những ý kiến sắc sảo của các nhà nghiên cứu văn học dày dặn kinh nghiệm như Nguyễn Quang Thiều, Bùi Việt Thắng. Nguyễn Quang Thiều khẳng định giá trị của *Tôi và làng tôi* ở tính chất khái quát: “Tôi cũng có một làng riêng, nhưng khi đọc cuốn sách này, tôi thấy hình như tôi đã sống ở ngôi làng đó. Nghĩa là tác giả tìm ra một mẫu số chung về đời sống, phong tục tập quán, tâm hồn và cuộc sống lao động của những người nông dân trên khắp các làng quê Bắc Bộ nước ta” [58.tr.302]. Bùi Việt Thắng lại trân quý sự giản dị trong văn phong Lê Bá Thự, mà sự giản dị ấy, có lẽ, bắt đầu từ tâm hồn thiện lương của con người: “Mới hay, căn tính Việt của ông rất bền chắc. Không bị đồng hóa bởi văn minh, văn hóa Tây theo hướng “cũ người mới ta” [58, tr.22].

Và còn rất nhiều bài viết của các tác giả đã thể hiện cảm xúc và tình cảm chân thành đối với *Tôi và làng tôi* và tác giả Lê Bá Thự. Một số bài viết đã có những phát hiện ban đầu và khẳng định giá trị của tập hồi ức trong dòng chảy văn xuôi đương đại với đề tài nông thôn.

Có thể thấy, các bài nghiên cứu, đánh giá, nhận xét riêng lẻ về *Tôi và làng tôi* khá phong phú. Song vấn đề *Tâm thức văn hóa làng trong Tôi và làng tôi* chưa trở thành một đề tài chuyên biệt được tìm hiểu một cách độc lập và hệ thống. Trên cơ sở kế thừa thành tựu khoa học quý báu của những người đi trước, chúng tôi hi vọng luận văn này sẽ tiếp tục góp phần khám phá, kiến giải những

giá trị đặc sắc của tập truyện *Tôi và làng tôi*, từ đó cũng đồng thời góp thêm tiếng nói khẳng định vị trí của Lê Bá Thự trong văn xuôi đương đại Việt Nam.

3. Đối tượng và mục đích nghiên cứu

3.1. Đối tượng nghiên cứu

Đối tượng nghiên cứu của luận văn là vấn đề tâm thức văn hóa làng trong hồi ức *Tôi và làng tôi* của nhà văn Lê Bá Thự (Nhà xuất bản Hội Nhà văn, Hà Nội, 2018).

3.2. Mục đích nghiên cứu

Với đề tài này chúng tôi hướng đến mục đích nghiên cứu sau:

- Nghiên cứu đánh giá khái quát về cuộc đời và sự nghiệp văn học của dịch giả - nhà văn Lê Bá Thự. Từ đó không những giúp người đọc hiểu thêm về tài năng, về tâm lòng của nhà thơ đối với quê hương đất nước mà còn thêm yêu quý, trân trọng và nâng cao ý thức gìn giữ những vẻ đẹp văn hóa truyền thống của dân tộc.

- Từ góc nhìn văn hóa, đề tài nghiên cứu một cách hệ thống, toàn diện vấn đề tâm thức văn hóa làng trong hồi ức *Tôi và làng tôi* của Lê Bá Thự trên bình diện nội dung và nghệ thuật, từ những biểu hiện tâm thức văn hóa làng, thấy rõ giá trị nhân bản, nhân văn của tác phẩm. Đồng thời trên cơ sở nghiên cứu, bước đầu luận văn muốn góp phần khẳng định nét độc đáo của ngòi bút Lê Bá Thự ở thể loại hồi ức và những đóng góp đáng trân trọng của ông vào việc bảo tồn bản sắc, phát huy giá trị văn hóa dân tộc.

4. Phạm vi nghiên cứu

Chúng tôi xác định phạm vi nghiên cứu của đề tài là tập *Tôi và làng tôi* của Lê Bá Thự, Nxb Hội Nhà văn, 2018.

Để làm rõ sự độc đáo của ngòi bút Lê Bá Thự ở thể loại hồi ức, trong quá trình nghiên cứu chúng tôi cố gắng so sánh tác phẩm của Lê Bá Thự với một số tác phẩm của các tác giả khác như Cao Duy Sơn, Đỗ Bích Thúy, Nguyễn Huy Thiệp, Phạm Duy Nghĩa, Duy Khánh...